

POZSONYI NORBERT

Zálogkikötések *Cato de agri cultura* című művében

I.

Bevezetés

A római zálogjog legfejlettebb, modern jogi műszóval jelzálognak (azaz pontosabb megfogalmazásban birtok elvonásával nem járó zálognak) nevezett formájának széleskörű elismerése az antik Rómában a klasszikus korban következett be, egy hosszú fejlődési folyamat eredményeként.¹ A római zálogjog fejlődéstörténetének kezdeteit, mint Kaser² írja, sötétség borítja, ezért véleménye szerint e fejlődés mélyebbre hatóbb feltárásához szükség van a nem jogász irodalom részletesebb elemzése alapján megújított kutatásokra. A tudomány *communis opinio*ja alapján a jelzálog (besitzloses Pfand) a kishaszonbérlet keretében fejlődött ki³ (ti. *interdictum Salvianum*, *actio Serviana*, majd végül az *actio quasi Serviana*⁴), de e jogintézménynek ezen folyamat kiteljesedéséhez számos fejlődési szakaszon kellett végigmennie. A jelen tanulmány célja azonban nem a római zálog fejlődési ívének „megrajzolása”, hanem Cato⁵ Kr. e. II. évszázadban írt, *de agri cultura*⁶ című művének 146., 149. és 150. fejezeteinek elemzése a bennük foglalt zálogklauzulák központba állításával.

¹ G. KRÄMER: *Das besitzlose Pfandrecht*, Köln 2007, 143 p.; M. KASER – R. KNÜTEL: *Römisches Privatrecht*. München 2005, 152. p.: ezen zálogjogi forma kialakulását a Kr. u. I. századra datálja.

² M. KASER: *Studien zum römischem Pfandrecht*, Napoli 1982, 255. p.; A zálogjog korai szakaszának fejlődéstörténetéhez lásd újabban D. SCHANBACHER: *Zu Ursprung und Entwicklung des römischen Pfandrechts*. SZ 123 (2006), 49–70. p.

³ KASER – KNÜTEL: i.m., 156 p.

⁴ KASER – KNÜTEL: i.m., 156 p., Ennek az *utilis actio*nak több megnevezéssel is találkozhatunk a forrásokban, ezek a következők: *actio pignericia* (*in rem*), illetőleg az *actio hypothecaria*.

⁵ M. Porcius Cato Kr. e. 234–148

⁶ KRÄMER: i.m., 143. p., Cato a művét feltehetőleg Kr. e. 160 és 150 között írhatta.; a témához kapcsolódó további irodalmat l. P. THIELSCHER: *Des Marcus Cato Belehrung über die*

Érdekességként érdemes azt megjegyezni, hogy Rómában egészen a császárkor második feléig a záloggal való követelésbiztosítás (mint dologi biztosíték) csak másodlagos szerepet játszott a kezességgel (mint személyi biztosítékkal) szemben.⁷ Ezen első pillantásra ellentmondásos gyakorlatra a választ a köztársaság kori Róma társadalmi sajátosságaiban, illetőleg a (kényszer)végrehajtás szigorú szabályaiban kell keresni. A római köztársaság időszakát átszöttek a polgárok között fennálló sokrétű bizalmi (hűségi) viszonyok (Treueverhältnis),⁸ valamint baráti kapcsolatok (Freundschaftsbindungen), amelyek igen fontos és befolyásoló szerepet játszottak a korabeli társadalmi életben.⁹ Ez praktikus oldalról azt jelentette, ha valaki olyan kezet tudott állítani, aki közismerten megbízható ember hírében állt, akkor a hitelező irányában az a tény, hogy egy ilyen ember vállalná a kezességet az adós tartozásáért, egy komoly biztosítéki jelleget hordozott magában a korabeli társadalmi viszonyok között, hisz a hitelező alappal feltételezhette, hogy egy „derék ember” nem vállalna felelősséget a tartozásért, ha az adós pl. megbízhatatlan személy volna. A másik ok az előbb már említett végrehajtási szabályok szigorúsága, amely kezdetben az adós személye ellen, később pedig az adós vagyonának csődszerű végrehajtására irányult.¹⁰

A dolgozat célkitűzése a továbbiakban, hogy Cato korának társadalmi és gazdasági berendezkedésének rövid ismertetése után a már megnevezett három fragmentum részletes elemzésével meghatározza a catói zálogklauzulák rendszertani helyét a római zálog fejlődésében.

II.

Cato korának társadalmi és gazdasági háttere

Cato szerződési formuláit csak akkor tudjuk találóan interpretálni, ha ismerjük azok társadalmi és gazdasági hátterét.

A társadalom vezető rétege a Kr. e. II. sz. első felében a *nobilitas*, amelynek legfőbb politikai támasza a szenátus volt. A szenátus kifelé egy zárt rendszert alkotott, a legritkább esetekben kerülhetett a soraiba ún. *homo novus* (olyan

Landwirtschaft, Berlin 1963; MARÓTI E., *Cato és a „de agri cultura”*. Bevezető tanulmány M. P. Cato: A földművelésről c. fordításhoz, Budapest 1966.

⁷ M. KASER: *Das römische Privatrecht Bd. II.* München 1971, 457 p.

⁸ KASER – KNÜTEL: i.m., 149. p.

⁹ D. NÖRR: *Mandatum, fides, amicitia*. In: D. NÖRR – S. NISHIMURA (Hrsg.): *Mandatum und Verwandtes*. Berlin Heidelberg 1993, 13. p. írja a következőket: „Das soziale Leben der antiken (nicht nur der römischen) Welt beruhte auf einem engen Geflecht von Freundschaftsbeziehungen (...)”.

¹⁰ KASER – KNÜTEL: i.m., 149. p.

személy, akinek felmenői között nem volt *consul*).¹¹ A *nobilitas* gazdasági hatalmának alapját a földbirtok képezte. Kr. e. 220-ban a népgyűlés elfogadta a *lex Claudia de senatoribus*-t,¹² amely kimondta, hogy sem a szenátor, sem fiai semmiféle spekulációs ügyletben nem vehetnek részt. E törvény eredménye az volt, hogy a *nobilitást* (színleg) kiszorították a kereskedelmi életből.¹³

A *nobilitas* mellett egy új uralkodó réteg is kialakult, az ún. lovagrend. Ferenczy¹⁴ írja velük kapcsolatban a következőket: „A lovagok a hatalmas nyereséget biztosító üzleti vállalkozásaik érdekében lemondtak a politikai karrieréről, sőt – a korábban megkülönböztetett társadalmi helyzetüket kifejező – lovaskatonai-szolgálatról is”.

Róma hódító háborúinak a legnagyobb vesztese a hadsereg zömét adó kisbirtokos parasztság volt. A második pun háború során a kisbirtokos plebejusi réteg jelentős része tönkrement.¹⁵ Ezen elszegényedett réteg meghatározó hányada Rómába özönlött, másik része viszont vidéken maradt és alkalmi (idényjellegű) bémunkával próbálta meg fenntartani magát, illetőleg családját.

A tárgyalt korban Róma gazdaságára jelentős hatást gyakoroltak a hódító háborúk következtében beözönlő rabszolgák tömegei. Rómában az első pun háborúig¹⁶ kisparaszti birtokokon döntően önellátó gazdálkodás folyt.¹⁷ A Kr. e. 241-ben kötött béke Róma kezére juttatta Szicília, Szardínia és Korzika szigeteit, a patriarchális rabszolgaság rendszere az innen beáramló rabszolgák következtében bomlásnak indult.¹⁸ Az állandó háborúk következtében pedig a rabszolgák száma permanensen emelkedett, így az olcsó munkaerő is folyamatosan biztosítva volt a nagybirtokosok számára a „*latifundiumaik*” megműveléséhez.¹⁹ Természetesen a gazdaságot nem a tehetős nagybirtokos, hanem a *villicus* irányította.²⁰

¹¹ FERENCZY E. – MARÓTI E. – HAHN I.: *Az ókori Róma története*. Budapest 1992, 134. p., Kr. e. 200–146 között mindösszesen 8 ember került be a szenátusba, mint *homo novus*, ezek közül az egyik maga Cato volt.

¹² ÜRÖGDI GY.: *Róma kenyere, Róma aranya*, Budapest 1969, 14. p.

¹³ Nem nehéz belátni, hogy a népgyűlésnek ezzel a határozattal az volt célja, hogy a közpénzek védelme érdekében egy gazdasági összeférhetlenségi okot állítson fel a szenátusi tagsággal kapcsolatban.

¹⁴ FERENCZY – MARÓTI – HAHN: i.m., 136. p.

¹⁵ KRÄMER: i.m., 149. p.

¹⁶ FERENCZY – MARÓTI – HAHN: i.m., 142. p. „Az első és a második pun háború folyamán a legóvatosabb számítás szerint is legalább 60–60 ezer hadifogoly került Itáliába rabszolgaként.”

¹⁷ D. FLACH *Römische Agrargeschichte*. München 1990, 123. p. A régi rómaiak elképzelése szerint elegendő volt egy család ellátásához átlagosan hét hold föld. Krämer, i.m., 147. p. írja: „Während in früherer Zeit die Subsistenzwirtschaft auf einem kleinen landwirtschaftlichen Gut die Regel war, setzte sich im zweiten vorchristlichen Jahrhundert mehr und mehr die kapitalistisch orientierte Bewirtschaftung großer Landgüter durch, die nicht mehr allein durch die bäuerliche Familie erfolgen konnte”.

¹⁸ PÓLAY E.: *A római jogászok gondolkodásmódja*. Budapest 1988, 43. p.

¹⁹ KRÄMER: i.m., 148. p.

²⁰ FLACH: i.m., 126. p. A nagybirtokos az év nagy részét inkább a városokban töltötte. V.ö. K-H. ZIEGLER: *Kompetenzvereinbarungen im römischen Zivilprozessrecht*. in: *Festschrift für Max*

Összegezve a korszak jellemzői 1.) a földkoncentráció, amely a *nobilitas* gazdasági hatalmának alapját jelentette, 2.) a lovagrend (az ún. pénzarisztokrácia) megerősödése, 3.) a kisbirtokos paraszti réteg elszegényedése, 4.) az áru-termelő rabszolgaság kialakulása.

III.

A lex szó technikus jelentése Cato művében

A jelen dolgozat a *de agri cultura* következő szerződési formuláit elemzi: *lex oleae pendennis* (megállapodás a fán lévő olajbogyóra),²¹ *lex pabulo* (megállapodás téli legelőre),²² *fructus ovium qua lege veneat* (milyen feltételekkel kell a juhokat haszonbérbe adni).²³ Mielőtt azonban még rátérnénk a forráshelyek részletes elemzésére, érdemes megvizsgálni a fejezetek címeiben olvasható *lex* szó jogi jelentését.

Heumann–Seckel-féle Handlexikon²⁴ a *lex* szó technikus értelmezésének több jelentéstartama közül az egyiket a következőkben fogalmazza meg: „*Die autonome Willensäußerung, insbes. die Nebenwillenserklärung, welche Jemand einer Gabe beifügt und welcher sich der Empfänger durch die Übernahme unterwirft (legem rei suae dicere); daher die durch Privatwillen für ein Rechtsgeschäft festgesetzte Norm, Vertragsbestimmung, Bedingung*”. Tehát tömören a *lex* egy olyan, a főügyletbe tartozó szerződési kikötés, amelyet az egyik szerződő fél támaszt a jogügylettel kapcsolatban, és amelynek a másik fél magát aláveti.

A jogirodalomban vitatott, hogy a Cato munkájában olvasható *lex*-ek bírnak-e technikus értelemben vett jelentéssel.²⁵ Bekker álláspontja alapján a catói feltételek nem mások, mint egy idősebb, tapasztaltabb földbirtokos jó tanácsai a fiatalabbak (a gazdálkodásban járatlanabb személyek) számára arra vonatkozóan, hogy a szerződés megkötése során mely körülményekre kell ügyelni.²⁶

Kaser zum 70 Geburtstag, München 1976, 559. p. írja a következőket: „Der Ausschluß der lokalen Gerichtsbarkeit erfolgte wohl weniger im Interesse beider Parteien, sondern war eher eine Regelung, die einseitig dem in der Hauptstadt residierenden Gutsbesitzer nützte”.

²¹ Cato agr. 146

²² Cato agr. 149

²³ Cato agr. 150

²⁴ HEUMANN – SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena 1907, 312. p.

²⁵ PÓLAY: i.m., 56. p. álláspontja a következő: „E formuláék nincsenek „*stipulatio*”-formuláék alakjában szerkesztve, de feltehetőleg először így jelentkeztek, majd midőn a formátlan *locatio conductio* kialakult, *stipulatio* nélkül váltak „*lex contractus*”-szá, amely törvényt jelentett a szerződő felek számára”.

²⁶ O. KARLOWA: *Der römische Civilprozess zur Zeit der Legislationen*. Berlin 1872, 134. p.: „Die Catonischen Leges charakterisirt Bekker dahin, dass sie nicht reine Vertragsformulare seien, in welche die Contrahenten nur Namen und Zahlen hineinzusetzen hätten, vielmehr Ratschläge des

Karlowa véleménye az, hogy Cato szövege nem egy valóságosan megkötött (megkötendő) ügyleti formulát tartalmaz, hanem csak egy sémát (ún. blanket-tát).²⁷ Álláspontjának indoklását a *Lex pabulo* szövegének az alábbi szavaira vezeti vissza: *qua vendas fini dicito* és a *vel diem certum utrique facito*. Lübtow szintén nem egy tiszta szerződési formulát lát bennük, azonban Bekkerrel ellentétben jogi jelleget tanúsít nekik, és – mint Karlowa is – mintaformulának tekinti az ilyen forrásokat,²⁸ amelyeket a telektulajdonos a szerződés megkötése előtt egyoldalúan határoz meg, és amelyeknek a szerződő partner a szerződés megkötésével aláveti magát.²⁹ Lübtow ezt követően még hozzáteszi, hogy a *lex* a gyakorlatban jelenti mind az ügyleti feltételek (*Geschäftsbedingung*) összességét, mind pedig az egyes konkrét szerződési klauzulákat (*einzelne Klausel*).³⁰ Tehát a *lex*-et lehet értelmezni generikusan egy gyűjtőfogalomként, illetve speciálisan, az egyes szerződésekre *expressis verbis* meghatározott feltételekként is.

Érdekes párhuzam vonható a fent tárgyalt *lex*, illetőleg a hatályos jogunkban ismert általános szerződési feltételek (ÁSZF) között. A magyar Polgári Törvénykönyv rendelkezése alapján: *Általános szerződési feltételnek minősül az a szerződési feltétel, amelyet az egyik fél több szerződés megkötése céljából egyoldalúan, a másik fél közreműködése nélkül előre meghatároz, és amelyet a felek egyedileg nem tárgyaltak meg*.³¹ Az előző fejtegetésekkel összevetve, feltűnő hasonlóság fedezhető fel az antikvitás és a hatályos jog jogintézménye között. Azonban meg kell jegyezni azt, hogy a törvényben meghatározott, *több szerződés megkötése céljából* való feltétel az idézett catói fragmentumokban nem a hatályos jogi értelemben valósul meg, mert ugyanazon területen lévő termést egy időben több embernek jogszerűen eladni, vagy ugyanazt a földterületet bérbeadni nem lehet. Az azonban nem kizárt, hogy a telektulajdonos kialakít egy meghatározott feltételrendszert és évről évre ezen alapvető feltételek mellett köti meg az ügyletet a szerződő partnerekkel.

Összegzőképpen elmondható, hogy a vizsgált fejezetek nem konkrét esetre vonatkozó szerződési szövegek, hanem a gyakorlatban már kipróbált praktikus formulák (blanketták) gyűjteménye, amelynek a segítségével a szerződő partner

erfahrenen Landmanns an jüngere, worauf diese bei Abschluss von dergleichen Verträgen ihr Augenmerk zu richten hätte”.

²⁷ KARLOWA: Leg., 134. p.

²⁸ V.Ö. JAKAB É.: *Risikomanagement. Die Vermarktung des Weines im Imperium Romanum*. München 2008, 46. p.: „Catos *leges venditionis* liefern jedenfalls wertvolle Informationen über die Alltagspraxis des 2. Jhs. v. Chr. Es handelt sich um Formulare, die beim Abschluss der Alltagsgeschäfte als Vorlage gedient haben dürften.”

²⁹ U. v. LÜBTOW: *Catos leges venditioni et locationi dictae*. in: Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae III (EOS 48, 3; 1956), Bratislava Warschau 1957, 255. p.: „[...] „Bedingungen”, [...], die Cato als Musterbeispiele hinstellt und deren Festsetzung durch den Guttherrn vor Abschluss des einzelnen Vertrages einseitig erfolgte. Durch den Vertragsschluss unterwarf sich ihnen der Partner”. V.Ö.: HEUMANN: i.m. 296. p.: „*legem rei suae dicere*”.

³⁰ LÜBTOW: i.m., 225. p.

³¹ 1959. évi IV. tv. 205/A. § (1)

kialakíthatja egyoldalúan az ügyleti feltételeket, amelyeket a másik fél tudomására hoz, és ha ezen másik fél szerződést kíván kötni, akkor ezeket a feltételeket el kell fogadnia.³²

IV.

Az alapügyleteket tartalmazó klauzulák jogi jellege (A biztosított követelés)

Ezen bevezető áttekintés után a vizsgálódásunk körébe vont fejezetek elemzését két részre bontva végezzük el. Az első részben az alapügylet meghatározására, ill. a forráshelyek általános jogi interpretációjára törekszünk, míg a forráshelyekben megjelenő zálogklauzulákat részletesen a második részben tárgyaljuk.

a.) *Lex oleae pendentis*

A fán lévő olajbogyót a következő feltételekkel kell eladni:

Cato agr. 146

Oleam pendentem hac lege venire oportet:

1) *Olea pendens in fundo Venafro venibit.* 2) *Qui oleam emerit, amplius quam quanti emerit omnis pecuniae centesima accedet praeconium presens ss-L* 3) *et oleum (romanici p. ∞ D, viridis p. CC), oleae (caducae L, strictuae X: modio oleario mensum dato), unguinis p. X ponderibus modiisque domini dato primae cotulas duas.* 4) *Dies argenteo: ex K. Nov. mensum X; oleae legendae faciendae, quae locata est, et si emptor locarit, Idibus solutio.* 5) *Recte haec dari fierique satisque dari domino, aut cui iuserit, promittito satisque dato arbitrato domini. Donicum solutum erit aut ita satis datum erit, que in fundo inlata erunt, pigneri sunt. Ne quid eorum de fundo deportato: si quid deportaverit, domini esto.* 6) *Vasa torcula, funes, scalas, trapetos, si quid et aliud datum erit, salva recte reddito, nisi quae vetustate fracta erunt; si non reddet, aequom solutio.* 7) *Si emptor legulis et factoribus, qui illic opus fecerint, non soluerit, cui dari oportebit, si dominus volet, soluat: emptor domino debeto et id satis dato, proque ea re ita uti s. s. e. item pignori sunt.*³³

³² V.Ö. JAKAB: i.m., 47. p.: „Modus oder lex bedeuten also bei Cato die *leges venditionis*, technisch: das Angebot des *dominus auctionis* mit den vertraglichen Abreden, durch die das Rechtsverhältnis unter den Vertragspartnern gestaltet wird”.

³³ Fordítás: „A fán lévő olajbogyót ilyen feltételekkel kell eladni: a fán lévő olajbogyó eladása Venafrum melletti birtokon történik. A vevő tegye hozzá a vételárhoz annak egy százalékát, a kiáltónak juttasson azonnal 50 sestertius, adjon olajat, mégpedig: 1500 font római olajat, 200 font zöld olajat, 50 modius hullott, 10 modius szedett olajbogyót (olajmérő modiusossal kell kimérni), 10 font illatszerezolajat. A tulajdonos mérő súlyainak és mérő modulusainak a kenésére adjon 2 cotula elsőrendű olajat. 2. A fizetési határidő november 1-től számítva 10 hónap. Minden hó Idusán fizessen a bogyó leszedéséért és az olaj kisajtolásáért, ha a tulajdonos ezt már kiadta, de akkor is, ha ő maga a vevő adja ki. Tegyen ígéretet és adjon biztosítékot a tulajdonosnak, vagy annak, aki-

Ha megvizsgáljuk a szöveget, hogy milyen alapügyletekhez kapcsolódik zálogkikötés, akkor a következő klauzulákat kell kiemelni:

- 4) *Dies argento: ex K. Nov. mensum X; oleae legendae faciendae, quae locata est, et si emptor locarit, Idibus solutio.*
- 5) *Recte haec dari fierique satisque dari domino, aut cui iuserit, promittito satisque dato arbitrato domini. Donicum solutum erit aut ita satis datum erit, que in fundo inlata erunt, pigneri sunt. Ne quid eorum de fundo deportato: si quid deportaverit, domini esto.*
- 7) *Si emptor legulis et factoribus, qui illic opus fecerint, non soluerit, cui dari oportebit, si dominus volet, soluat: emptor domino debeto et id satis dato, proque ea re ita uti s. s. e. item pignori sunt.*

Tehát látjuk azt, hogy a 4. klauzulában kétirányú kötelezettség van meghatározva a vevő számára: 1. a vételár megfizetésének kötelezettsége, amely a november 1-től számított 10. hónapban áll be (A), 2. az olajbogyó leszedéséért valamint, feldolgozásáért fizetendő összeg teljesítése (B). Majd az 5. klauzulában így folytatja: „Tegyen ígéretet és adjon biztosítékot a tulajdonosnak, vagy annak, akihez utasítja, hogy mindezt rendszeren kifizeti, és elvégzi, s a tulajdonos rendelkezése szerint (*arbitratu domini*)³⁴ adjon biztosítékot [*sic!*]. Amíg nem fizet, vagy nem ad biztosítékot [*sic!*], az, amit a birtokra bevitt magával, szolgáljon zálogul (...)”. A 7. klauzulában pedig, mint látjuk, ha a vevő nem fizet az olajbogyó leszedéséért és feldolgozásáért, fizethet helyette a földtulajdonos, ha akar, és ameddig a vevő ezen összeget a *dominus*-nak meg nem fizette, addig a vagyontárgyai az 5. klauzula alapján zálogul fognak szolgálni (C). Első ránézésre a 7. klauzulában foglaltak megegyeznek a 4. klauzulában tárgyalt második

hez utasítja, hogy mindezt rendszeren kifizeti, és elvégzi, s a tulajdonos rendelkezése szerint adjon zálogot. Amíg nem fizet, vagy nem ad zálogot, az, amit a birtokra bevitt magával, szolgáljon zálogul: abból semmit el ne vigyen: ha valamit elvitt, az a tulajdonosé legyen. 3. A sajtókat, köteleket, létrákat, zúzómalmokat, amit kapott, épségben adja vissza, kivéve a régi holmit, ha összetört. Ha nem adja vissza, fizesse ki az ellenértékét. Ha a vevő nem fizet a szedő- és sajtólómunkásoknak, akik ott dolgoztak és akiknek még fizetnie kellene, fizethet a tulajdonos, ha akar. Így a vevő adósa lesz a tulajdonosnak; erre adjon zálogot, s ebben az esetben vagyona ugyanúgy szolgáljon zálogul, mint fentebb.” (Fordítás: KUN J.: *M. Porcius Cato A földművelésről*. Budapest 1966, 249. p.)

³⁴ JAKAB: i. m., 60. p. két csoportra csoportot állít fel a szövegben található *arbitratu* kifejezés vonatkozásában; az egyik csoportba tartozik az *arbitratu domini* (Cato agr. 144; 146), a másik csoportba pedig a *virī boni arbitratu* (Cato agr. 144; 145; 148; 149). A szövegösszefüggésből kitűnik, hogy az *arbitratu domini* a *dominus* szubjektív megítélését (subjektives Urteil des *dominus*) hordozza magában, amit a másik szerződő félnek el kell fogadnia (azt nem támadhatja meg), míg ezzel szemben az *arbitratu boni viri* egy objektív értékelést testesít meg. A szövegben az *arbitratu boni viri* mindig a kártérítés összegének meghatározásával kapcsolatosan jelenik meg, tehát a *dominus* a kártérítés összegét nem határozhatja meg tetszés szerint, mert ha az összeg mértékét a szerződő partner vitatja, akkor azt megtámadhatja, tehát ezt az összeget objektív alapon (*boni viri arbitratu*, „egy fedhetetlen jellemű” férfi rendelkezése szerint) kell megbecsülni.

kötelezettséggel, de ez csak a látszat, elhatárolásukra a dolgozat későbbi részében térünk vissza (IV. a. C). Először az adásvételtől eredő kötelezettséget teszszük vizsgálatunk tárgyává.

A) Első ránézésre látjuk, hogy a *lex oleae pendentis* esetében egy árverés³⁵ útján létrejött adásvételi szerződést mutat be Cato: *Oleam pendente hac lege venire oportet (...) Qui oleam emerit, amplius quam quanti emerit omnis pecuniae centesima accedet praeconium presens ss-L*. Tehát itt arról van szó, hogy a vevőnek azonnal 50 sestertiust kell juttatnia a *praeco* számára. A *praeco*nak az volt a feladata, hogy az árverést megelőzően gondoskodjon a megfelelő hírverés biztosításáról, az aukció során ő volt a kikiáltó (ismertette az árut és az eladási feltételeket), valamint vezette a licitálási eljárást.³⁶ Az adásvételi szerződés is a *praeco additiójával* jött létre az eladó és a vevő között, az *additio*ig sem az eladót, sem pedig a licitálót nem köti semmiféle kötelezettség.³⁷ Azonban a forráshely nem egyértelmű abban a vonatkozásban, hogy a vételárat 1 %-át (*centesima*) kinek a részére kell megfizetni. Szemben az állami árverésekkel (öffentliche Auktion), magánárverésen a *praeco* mellett az eljárásban a *coactor*nak volt a legfontosabb szerepe. A *coactor* volt az árverések szervezője,³⁸ ő gondoskodott a kialakult vételár behajtásáról.³⁹ Sőt bankár szerepét is betölthette az ügyletben, mégpedig oly módon, hogy a kialakult vételárat rögtön lefizette az eladónak.⁴⁰ Ezek alapján a tárgyalat klauzulában az 50 sestertiust a *praeco* számára kell megfizetni, míg az 1 % a *coactor* járandósága.⁴¹

A tárgyalat alapjogviszonyt Zimmermann is adásvételnek minősíti, ezen belül is az adásvétel egyik különös fajtája, az *emptio rei speratae* alá sorolja be.⁴² Azonban ezt a megállapítást nem találom egészen helytállónak, mert a fizetési

³⁵ Cato agr. 2,7: „*auktionem uti faciat: vendat oleum, si pretium habeat, vinum, frumentum quod supersit vendat: boves vetulos, armenta velicula, oves deliculas, lanam, pelles, plostrum vetus, ferramenta vetera, servum senem, servum morbosum, et siquid aliut supersit, vendat*”.

³⁶ JAKAB: i.m., 49. p.

³⁷ O. KARLOWA: *Römische Rechtsgeschichte*. II. Bd, Leipzig 1901, 630. p.

³⁸ Ürögdi egyfajta „közvetítő kereskedelmi vállalkozónak” titulálja a *coactor* t. ÜRÖGDI: i.m., 136. p.

³⁹ Cato agr. 150, 6

⁴⁰ U. MALMENDIER: *Societas Publicanorum*. Staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer, Köln Weimar Wien 2002, 117. p.

⁴¹ JAKAB: i.m., 51. p.: „er [Cato] nennt auch beim Kauf der hängenden Oliven 50 Sesterzen als Lohn des *praeco* und die *centesima* für den *argentarius*.” Eltérvő állásponton van Flach, aki azt mondja, hogy az 1 %-ot a *praeco* kapja a szolgálataiért, amit ő az eladótól jogosult követelni, de az eladó ezt az összeget hozzászámítja a vételárhoz, és az 50 sestertiust a vevő az eladónak fizeti meg, mint vételár-részletet, azért, hogy az eladó ebből a pénzből a *praecot* kifizethesse. L. FLACH: i.m., 142. p.: „Die fünfzig Sesterze verlangte der Verkäufer offenbar nur als Abschlagszahlung, um von diesem Geld den *praeco* zu entlohnen.” Ez a levezetés unpraktikus, nem tartom valószínűnek, hogy az egyszerű és frappáns megoldásokra törekvő gyakorlat ezt a bonyolult rendszert alkalmazta volna.

⁴² R. ZIMMERMANN: *The law of obligations*. Oxford 1996, 246. p.

határidőt november 1-jétől számított 10 hónapban állapítja meg Cato, valamint Lübtow⁴³ – általam helyesnek vélt álláspontja alapján – az árverés időpontját is e november elsejében határozza meg. Az olajbogyó-szüret általában november közepén kezdődött és december végéig tartott.⁴⁴ Tehát a vevő november elején már pontosan számolhatott az olajbogyó-ültetvény hozamával, így az *emptio rei speratae* azon feltétele, hogy a termés csak a jövőben fog keletkezni,⁴⁵ mint bizonytalan esemény, a jelen esetben nem állt fenn.

A legújabb irodalomban Krämer⁴⁶ foglalkozott az alapul fekvő ügylet jogi minősítésével. Álláspontja alapján a tárgyalt ügylet inkább bérleti jellegű, mintsem adásvétel. Indokai az alábbiakban foglalhatók össze: 1) a vevőnek ugyanúgy be kell vinnie az eladó földjére az eszközeit, amelyeket a szürethez, illetőleg az olaj feldolgozásához használ, mint a bérlet esetén;⁴⁷ 2) a használati jogosultság ugyanúgy időben korlátozott, mint a bérlet esetében;⁴⁸ 3) egy előre meghatározott ellenértéket kell fizetnie a vevőnek, és nem a leszüretelt olajbogyó mennyisége határozza meg a vételárat.⁴⁹ Tehát a vételárat ebből a szempontból bérleti díjnak is lehet tekinteni. Krämer a következőképpen értelmezi a catói formulában megjelenő vételárat: „*Festpreis für die Nutzung des Grundstücks in Form der Fruchtziehung*”.⁵⁰ Krämer álláspontja alapján a vevő nem az olajbogyóért fizet, hanem a földhasználatért, amely használat az olajbogyó leszüretelésében realizálódik, tehát nem vételárról, hanem bérleti díjról van szó, és ennek alapján, még ha Cato azt is írja, hogy *Oleam pendente hac lege venire oportet*, mégsem adásvételnek, hanem bérletnek minősítendő az ügylet. Krämer álláspontja szerint Cato azért nevezi a döntően dologbérleti karakterekkel rendelkező jogügyletet adásvételnek, mert a Kr. e. II. sz. első felében a *locatio conductio* nem állt még azon a fejlettségi szinten, mint a klasszikus korban, tehát véleménye szerint a pandektisztika által három részre tagolt *locatio conductio* (*l. c. rei*, *l. c. operarum*, *l. c. operis*) fogalma Cato idejében csak a *l. c. operarumot*, illetőleg a *l. c. operist* fogta át.⁵¹

Krämer levezetése több oldalról is aggályos: 1) a vevőnek nem a használati jogosultsága van időben korlátozva, a 10 hónapos határidő a fizetésre vonatkozik; 2) Krämer azon megállapításával egyetértek, hogy a vevő nem a pontosan lemért mennyiség után fizet, de november elején a vevő már elég pontosan megbecsülheti a szüret hozamát, és ezen mennyiség tudatában alakíthatja ki azt az árat, amit később fizetni fog. Ugyan a mai napig sincs egységes irodalmi ál-

⁴³ LÜBTOW: i.m., 303. p.

⁴⁴ FLACH i.m., 143. p.

⁴⁵ MOLNÁR – JAKAB: i.m., 291. p.

⁴⁶ KRÄMER: i.m., 151–153. p.

⁴⁷ KRÄMER: i.m., 152. p.

⁴⁸ KRÄMER: i.m., 152. p.

⁴⁹ KRÄMER: i.m., 153. p.

⁵⁰ KRÄMER: i.m., 153. p.

⁵¹ KRÄMER: i.m., 153. p.

laspont arra vonatkozóan, hogy a *locatio conductio* mely formája jelent meg legkorábban,⁵² de ehelyütt nem is célunk e kérdéskör vizsgálata. Az a feltevés azonban, hogy a legutoljára a dologbérlet jelent volna meg, illetőleg, hogy Cato idejében a dologbérlet ismeretlen lett volna, az erősen megkérdőjelezhető.

Álláspontom alapján egyértelműen adásvételről⁵³ van szó, ahol az árverési eljárás során a licitálók a várható termésmennyiség tudatában alakíthatják ki a vételárat. A kérdés már csak ott maradt nyitott, hogy akkor miért nem maga a földtulajdonos végezteti a szüretet. Álláspontom alapján e dilemmára a válasz az olajbogyó természetes tulajdonságaiban keresendő. Az olajbogyó feldolgozása nagyon körülményes munka, a szüret nagyfokú szervezettséget és gondosságot igényel.⁵⁴ Ettől az igényes és fáradságos munkától szeretne szabadulni az eladó azért, hogy a *leges venditionis*-ban meghatározza, hogy a vevőnek kell fizetni a szedésért, tehát neki is kell ellenőriznie a munkafolyamatokat, így az eladó a szüreteléssel és a feldolgozással járó „veszélyeket” is áttelepítette a vevőre.

B) A jogirodalomban heves vitát váltott ki az alábbi klauzula megítélése: „*oleae legendae faciendae, quae locata est, et si emptor locarit, Idibus solutio*”.⁵⁵ Az irodalmi álláspontok részletes ismertetésétől ehelyütt eltekintünk és kizárólag csak Lübtow elméleti levezetésére szorítkozunk.⁵⁶

Lübtow álláspontja alapján az eladó valószínűleg már régóta üzleti kapcsolatban állhatott egy általa ismert és számára „bevált” vállalkozóval, akit nem szeretett volna csak azért kizárni, mert a termést elárverezte.⁵⁷ Lübtow hangsúlyozza, hogy nem egy tetszés szerinti vállalkozóról van szó, mert akkor a telektulajdonosnak teljesen közömbös lenne, hogy a vevő mikor fizet, hanem olyanról, akivel a földtulajdonos maga szerződött, ezért fontos a számára, hogy a vevő időben fizessen, mert továbbra is ő felel a díj megfizetéséért.⁵⁸ Lübtow ösz-

⁵² MOLNÁR I.: *A locatio conductio a klasszikuskori római jogban* (kandidátusi értekezés), Szeged 1977, 19. p.: „A második pun háborút követő időszakban /i.e. II. sz. eleje/ azonban olyan tömegben jelentkezett a bérlet, mint gazdasági viszony, hogy a jogi szabályozástól eltekinteni nem lehetett. E szükségszerűségből jött létre szinte egyidejűleg – mint ahogy arra Brósz is rámutatott – a dologbérlet és a munkabérlet”. A *locatio conductio* történeti fejlődéséhez lásd még: TH. MAYER-MALY: *Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht*. Wien München 1956; H. KAUFMANN: *Die altrömische Miete*. Köln Graz 1964.

⁵³ V.Ö. H. HONSELL – TH. MAYER-MALY – W. SELB: *Römisches Recht*. Berlin Heidelberg 1987, 204. p.

⁵⁴ Az olajbogyót gyorsan fel kell szedni, nehogy megromoljon (Cato agr. 3,2); Ha az olajbogyó sokáig marad a földön megrothad (Cato agr. 3,4); a felszedés után idejében kell sajtolni az olajat, mert akkor lesz jó minőségű (Cato agr. 3,4) vő. J. J. ROSSITER: *Wine and oil processing at roman farms in Italy*. Phoenix Volume XXXV, 1981, 354. p.: az olajbogyót nem szabad tovább tárolni feldolgozás nélkül, mint a leszedést követő három nap.

⁵⁵ Cato agr. 146,4: „Minden hó Idusán fizessen a bogyó leszedéséért és az olaj kisajtolásáért, ha a tulajdonos ezt már kiadta, de akkor is, ha ő maga a vevő adja ki.”

⁵⁶ Az ide vonatkozó álláspontok részletes ismertetését lásd LÜBTOW: i.m., 305–307. p.

⁵⁷ LÜBTOW: i.m., 305. p.

⁵⁸ LÜBTOW: i.m., 306. p.

szegzésként megállapítja, hogy a munkabért minden körülmények között meg kell fizetni december Idusáig azért a munkáért, amit az eladó már az árverés előtt kiadott, még akkor is, ha (*et si*) a vevő belépett a földtulajdonos és a vállalkozó közötti szerződésbe.

Lübtow kiindulási pontját helyesnek tartom, csak a levezetés lezárásban hiányzik számomra egy logikai lépcső. Álláspontom alapján nem kötelező elfogadnia a vevőnek a telektulajdonos által választott vállalkozót, ugyanis a *lex oleae faciundae*⁵⁹ megnevezésű fejezetben Cato a következőket írja: *Homines eos dato, qui placebunt aut custodi aut quis eam oleam emerit*. Tehát olyan embereket kell adnia a telektulajdonosnak, akik megfelelnek (*placebunt*, azaz tetszenek) a felvigyázónak, vagy annak, aki az olajbogyót megvette. Ha ebből a mondatból indulunk ki, akkor *a contrario* azt a következtetést lehet levonni, hogy ha a vevőnek mégsem felelne meg a vállalkozó, akkor nem köteles őt elfogadni. Tehát Lübtow kiindulását alapul véve vitathatatlan, hogy a telektulajdonos az árverés előtt már kiadta a munkát (*locata est*, ez egy *perfectum passivi* alak, ami befejezettségre utal) egy meghatározott vállalkozónak. Azonban a 145. fejezetben írottak alapján a vevő nem köteles elfogadni ezt a vállalkozót, de ha jóváhagyja, azaz szerződést köt vele (*et si emptor locarit*),⁶⁰ akkor vonatkoznak rá a 146. fejezet 4. és 5. klauzulái. De fontos kiemelni, hogy a telektulajdonos mögöttes fizetési kötelezettsége továbbra is fennáll.

C) A 7. klauzula (szemben a 4. klauzulában foglaltakkal) olyan esetre vonatkozik, amikor a vevő a telektulajdonostól függetlenül maga szerződött munkásokat és számukra nem fizet időben.⁶¹ Ebben az esetben a telektulajdonosnak nincs mögöttes anyagi felelőssége a munkadíj kifizetésére, de van választási lehetősége: ha akarja, teljesíthet a vevő helyett és mindaddig, amíg a vevő neki ezt az összeget vissza nem fizeti, a 4. klauzula rendelkezései válnak irányadóvá. Álláspontom alapján nem a telektulajdonos nagyvonalúságát kell látni ebben a klauzulában, hanem praktikus okokat: ha a vevő nem fizet, akkor a munkások nem fognak dolgozni, így az olajbogyó megromlik vagy silány minőségű olajat ad.⁶² Ha a vevő rossz feltételekkel tudja csak értékesíteni a termékeit, ezáltal az eladónak fizetendő vételár teljesítése kerül veszélybe.

⁵⁹ Cato agr. 145

⁶⁰ A *locarit* a *locaverit* rövidített, azaz *futurum perfectum* alakja.

⁶¹ V.ö. LÜBTOW: i.m., 306. p.

⁶² MARÓTI: i.m., 49. p.: „fő a gyorsaság: éretten kell szedni az olajbogyót, mielőtt hullani kezd, mert különben megposhad (63,1.); gyorsan kell feldolgozni, akkor lesz sok és jó minőségű, áttetsző az olaj (63,2.); ha sokáig áll az olajbogyó megposhad, kevesebb és zavaros olajat ad (3, 2. 4. 64, 1. 2.); gondosan szűrjék, merjék, töltsék át többször, hogy megszabaduljanak az üledéktől (64,2.; 66,2.; 67,2.)”.

b.) *Lex pabulo*

Cato agr. 149

*Qua lege pabulum hibernum venire oporteat: 1) Qua vendas finis dicito. 2) Pabulum frui occipito ex Kal. Septembris: prato sicco decedat, ubi pirus florere coeperit; parto inregvo, ubi super inferque vicinus permittet, tum decedito, vel diem certam utrique facito; cetero pabulo Kal. Martiis cedito. 2. 3) Bubus domitis binis, cantherio uni, cum emptor pascet domino pascere recipitur. 4) Holeris, asparagis, lignis, aqua, itinere, actu domini visioni recipitur. 5) Siquid emptor aut pastores aut pecus emptoris domino damni dederit, boni u. a. resolvat. 6) Si quid dominus aut familia aut pecus emptori damni dederit, viri boni arbitrato resolvetur. 7) Donicum pecuniam <solverit aut> satisfecerit aut delegarit, pecus et familia, quae illic erit, pigneri sunt. 8) Si quid de iis rebus controversiae erit, Romae iudicium fiat.*⁶³

A 149. fejezet a következő szavakkal kezdődik: *Qua lege pabulum hibernum venire oporteat*. Ha a *veneo* ígét vesszük alapul, akkor feltételezhetnénk, hogy az alapügylet a jelen esetben is egy adásvétel, tehát a szerződő fél az állatok által lelegelt füért fizet, nem pedig a telek használatáért. Da ha a szöveget alaposabb vizsgálat alá vesszük, akkor megállapíthatjuk, hogy nem a szóhasználat, hanem a releváns jogi tartalom a döntő és ennek alapján nem adásvételről, hanem bérletről van szó. Kétségtelen, hogy a két szerződés elemei a gyakorlatban sokszor keverednek, ezért a konkrét megállapodás esetleg nehezen definiálható. Molnár⁶⁴ írja a következőket: „Cato nem egészen tud különbséget tenni a legelő és a juhok bérbeadásánál a kétfajta szerződés között. A szövegből kitűnően lelegelő bérletről van szó, mégis Cato a legelő eladásáról beszélt. Ez arra utal, hogy a két intézmény közötti kapcsolat nagyon szoros lehetett”. Megjegyzendő, hogy még a klasszikus kor jogában is gondot okozott egyes esetekben e két jogintézmény elhatárolása.⁶⁵

⁶³ Fordítás: Arról, hogy hogyan kell a téli legelőt kiadni: nevezd meg a terület határait, ameddig kiadod. A legelő használata szeptember 1-től kezdődjék. A száraz rétről akkor távozzon a jószág, amikor a körte kezd virágozni. Az öntözött rétről akkor, amikor a felső és alsó szomszéd ráengedi a vizet, vagy állapodjon meg mind a kettővel a pontos napban. A többi legelőről március 1-jével [sic!] menjen el a jószág. 2. Mialatt a bérlő lelegelt köteles a tulajdonos számára lelegeltetésre elfogadni egy pár igásokrót és egy herélt lovat. A tulajdonos keresztlülmeget zöltségért, spárgáért, fáért vízért, használhatja a gyalog- és kocsit. Ha a bérlő illetve a bérlő pásztora vagy jószágja valami kárt okozott, egy feddhetetlen jellemű férfi döntése szerint térítse meg. Ha a tulajdonos vagy a tulajdonos háznépe vagy jószágja okozott kárt a bérlőnek, egy feddhetetlen jellemű férfi döntése szerint térítse meg. Amíg a bérlő nem fizeti ki a pénzt, nem ad zálogot vagy nem választ kezest, az ott található jószág és rabszolganép szolgáljon zálogul. Ha ezekkel a dolgokkal kapcsolatban vita támad, azt Rómában kell eldönteni. (Fordítás: Kun J.)

⁶⁴ MOLNÁR: i.m., 76. p.

⁶⁵ L. Gai. Inst. III, 145: „Úgy látszik, hogy az adásvétel és a bérlet annyira atyafiasságban van egymással, hogy bizonyos esetekben meg szokták kérdezni, hogy vajon adásvételt vagy bérletet kötöttek-e”. (Brósz Róbert fordítása)

A bérleti jogviszony jellemzői a következőkben mutathatók ki a 149. fejezetnél: 1) a földhöz tartozó takarmánynövények a telekkel szemben teljesen jelentéktelenek az ügylet szempontjából,⁶⁶ tehát e fejezetben Cato nem a takarmánynövények eladására vonatkozóan állapít meg feltételeket, hanem a telek használatával kapcsolatban (a telek feletti tényleges uralom átszáll a bérlőre⁶⁷). 2) Ugyanazzal a szóhasználattal adja ki a legelőt, mint a juhokat a 150. fejezetben, ahol a bérlet minden kétséget kizáróan megállapítható.⁶⁸ 3) A felek pontosan meghatározzák a használati jogosultság időtartamát⁶⁹ (szemben a 146. fejezetben foglaltakkal, ahol nem a használati jogosultság időtartamát, hanem a fizetési határidőt rögzítik). 4) A bérlő köteles eltérni, hogy a tulajdonos két ökröt és egy lovat legeltessen a területen⁷⁰ (viszont az eladott dolgot nem lehetne kölcsönösen használni).⁷¹

A fenti érvek alapján bérleti szerződésként határozom meg a szöveget. Hasonló eredményre jutott már Molnár⁷² is: „a terminológiai bizonytalanság ellérére megállapítható, hogy a tárgyalta esetben bérleti szerződés jött létre”.

c.) *Fructus ovium qua lege veneat*

Cato agr. 150⁷³

Fructum ovium hac lege venire oportet:

1) *In singulas casei p. I S (dimidium aridum), lacte, feriis quod mulserit, dimidium, et preterea lactis urnem unam.* 2) *Hisce legibus, agnus, diem et noctem qui vixerit, in fructum;* 3) *et Kal. Iun. emptor fructu decedat: si intercalatum erit, K. Mais.* 4) *Agnos XXX ne amplius promittat.* 5) *Oves, quae non pepererint, binae pro singulis in fructu cedent.* 6) *Ex quo die lanam et agnos vendat, menssem X ab coactore releget.* 7) *Procos serarios in oves denas singulos pascat.* 8) *Conductor duos menses pastorem praebeat: donec domino satisfecerit aut soluerit, pignori esto.*⁷⁴

⁶⁶H. KAUFMANN: *Die altrömische Miete*. Köln Graz 1964, 310. p. Kaufmann a pabulum szót lexikai és etimológiai vizsgálatával kimutatta, hogy Cato a partum szóval egyező jelentéstartamban használta.

⁶⁷KAUFMANN: i.m., 310. p.: „Die Herrschaft über das Weideland geht auf den Pächter über. Er nimmt es durch Besetzung mit seinen Schafen und Hirten in seine Gewalt.”

⁶⁸MOLNÁR: i.m., 17. p.

⁶⁹Cato agr. 149, 2: *Pabulum frui occipito ex Kal. Septemberibus (...)*

⁷⁰Cato agr. 149, 3. cl.

⁷¹MOLNÁR: i.m., 17. p.

⁷²MOLNÁR: i.m., 17. p.

⁷³A klauzulák számozása J. Hammerstein felosztását követi.

⁷⁴A juhokat ilyen feltételekkel kell haszonbérbe adni: mindegyikért jár másfél font sajt (ennek fele szárazon), az ünnepnapokon kifejt tejnek a fele és ezen kívül még egy urna tej; a további feltételek: az a bárány, amely már egy nappal és egy éjszakát megért, az ő hasznának számít június 1-től, szöködésekben pedig május 1-től kezdve a bérlőnek ne legyen joga a szaporulatra. 2. A tulajdonos ne ígérjen többet 30 báránynál. Azokból a juhokból, amelyek nem ellettek, a haszonbér szempontjából kettő számít egynek. Attól a naptól számítva, amelyen a gyapjút és a bárányokat eladja, 10 hónapra a vételárat a pénzbeszedő által szedje be. Minden 10 birka után neveljen fel

A 150. fejezet azt határozza meg, hogy a gazda milyen feltételekkel adja bérbe a juhait. Ha itt is a *veneo* igéből indulnánk ki, akkor azt mondhatnánk, hogy egy adásvételi szerződéshez, mint alapügyletnek járul a zálogjogi klauzula. Hammerstein⁷⁵ álláspontja alapján akkor lehetne az anyadolog hasznainak, gyümölcsseinek (*fructus ovium*) vételéről beszélni, ha a földtulajdonos maga szedné a dolog hasznait és ezt követően ruházná át azokat a vevőre. Ezzel szemben a formulában a használatra jogosított személy (*Nutzungsberechtigte*) meghatározott ideig⁷⁶ a saját birtokában tartja az anyadolgót és saját maga szedi annak hasznait.

A következő érv arra vonatkozóan, hogy a 149. fejezetben a szerző bérleti jogviszonyt taglal, a tárgyalat fejezet 8. klauzulájában található, amelyben Cato a következőket írja: *Conductor duos menses pastorem praebeat*. Tehát a bérlő⁷⁷ (*conductor*) két hónapra állítson pásztort.⁷⁸ Lübtow a tárgyalat esetet két részre bontja: 1) a nyáj jövőbeli hasznainak átruházása szempontjából *venditio*; 2) a nyáj időleges átengedése szempontjából pedig *locatio*.⁷⁹

Álláspontom alapján elképzelhető az a variáció is, hogy a *conductor* kifejezést Cato nem kizárólag csak a nyájjal, hanem a legelővel összefüggésben is használja, mert a nyájat nem viszi el a telektulajdonos telkéről⁸⁰ és így a birtokába került nyájjal egyúttal a *dominus* telkét is használja, tehát ezt is fel lehetne fogni akár egy (telek)bérleti viszonyként. Véleményem alapján jelen esetben a bérleti viszony alá tartozik egyszerre mind a nyáj, mind pedig a föld használatának és hasznai átengedése bérleti díj ellenében.

Összegezve megállapítható, hogy a 146. fejezetben található alapügyletek jogi jellege, amelyekhez a zálogi klauzula kapcsolódik, egyik esetben adásvétel, a másik két esetben pedig az olajbogyó szedési és feldolgozási munkálataiért a vevő helyett teljesítő eladó által nyújtott mintegy „hitelezési” jellegű ügylet. Míg mind a 149., mind pedig a 150. fejezet a bennük foglalt releváns jogi tartalom alapján haszonbérletnek minősítendő.

egy malacot. A bérlő két hónapra állítson pásztort, amíg a tulajdonosnak nem adott zálogot, vagy nem fizetett, az, az szolgáljon zálogul. (Fordítás: Kun J.)

⁷⁵ J. HAMMERSTEIN: *Die Herde im römischen Recht*. Göttingen 1975, 143. p.

⁷⁶ Cato agr. 150, 3 cl. alapján a bérlőt a használati jog július 1-jéig (szökőévben május 1-jéig) illeti meg.

⁷⁷ F. EBRAND: *Die Digestenfragmente ad formulam hypothecariam und die Hypothecarezeption*. Lipsce 1917, 13. p. a következőképpen vélekedik: „Die reinliche Scheidung zwischen Kauf und Pacht ist in der catonischen Formeln noch nicht durchgeführt.”, lásd ehhez még KAUFMANN: i.m., 314–314. p.

⁷⁸ Krämer elképzelhetőnek tartja, hogy eredetileg *emptor* kifejezés szerepelhetett a 8. klauzulában is. Lásd KRÄMER: i.m., 157. p. Ezzel a véleménnyel ellentétesen foglal állást Lübtow, i.m., 350. p.

⁷⁹ LÜBTOW: i.m. 360. p.

⁸⁰ HAMMERSTEIN: i.m., 139. p.: „Der Viehbestand verbleibt auf der Weide des dominus”.

V.

A zálogklauzulák

Az előzőekben áttekintettük, hogy a zálogjog milyen alapkötelem járulékát is képzí a vizsgálatunk tárgyává tett esetekben, ezt követően a jelen fejezetben rátérünk a zálogkötések tárgyalására.

a.) A zálogtárgyak meghatározása

Érdekes megvizsgálni, hogy a 146. fejezet esetében mely dolgok tölthették be zálogtárgy szerepét. A szövegben ez olvasható: *oleae legendae faciendae, quae locata est, et si emptor locarit*. Ebből tehát kiderül, a vevő a szüretelésnél és az olajbogyó feldolgozásánál nem a saját rabszolgáit dolgoztatta, hanem e munkákat *locatio conductio* keretében szabad jogállású személyek⁸¹ végezték. Ennek alapján kijelenthető, hogy a vevő rabszolgái a jelen fejezet esetében nem képezhették a zálog tárgyát. Ezek a munkások minden valószínűség szerint nem a saját felszerelésükkel dolgoztak, hanem részben a vevő, részben pedig az eladó (telektulajdonos) eszközeivel (kosarak, prések, hordók, szekerek stb.), és a vevő e termelőeszközei képezhették a zálogtárgyakat. Tehát ezen eszközök közös jellemzője, hogy a *res nec Mancipi* körébe tartoznak.⁸²

A 149. fejezetben a zálogtárgyak meghatározásának vonatkozásában a következőket olvashatjuk: *pecus et familia, quae illic erit, pigneri sunt*.⁸³ Tehát a zálogtárgyak a bérelt területre bevitt jószágok és rabszolgák (*pecus et familia*).⁸⁴

A 150. fejezetben a következőket olvashatjuk: *Conductor duos menses pastorem praebeat: donec domino satisfecerit aut soluerit, pignori esto*,⁸⁵ azaz, a bérlőnek két hónapra pásztort kell állítania és ameddig a bérbeadónak nem teljesített vagy nem adott megfelelő biztosítékot, addig e pásztor szolgáljon zálogul. A szövegből egyértelműen kiderül, hogy a zálogtárgy nem más, mint e bérlő egyik rabszolgája.

Mint láthattuk, a 149. és 150. fejezetekben megjelölt zálogtárgyak a *res Mancipi* körébe tartoznak.⁸⁶

⁸¹ Érdemes itt megjegyezni, hogy A. Bürge, *Der mercennarius und die Lohnarbeit*, SZ 107 (1990), 80–136. p., a jogászai, illetőleg a nem jogászai források részletes elemzésével megállapította, hogy a *mercennarius* (napszámos) kifejezést nem csak szabad jogállású személyek, hanem rabszolgák vonatkozásában is alkalmazták, tehát ennek alapján a rabszolga is lehetett munkavállaló (lohnabhängiger, nicht beim Eigentümer arbeitender Sklave).

⁸² KRÄMER: i.m., 148. p.

⁸³ Cato agr. 149,7

⁸⁴ E kifejezés eredetéhez l. ZLINSKY J.: *Familia pecuniaque*. in: *Jogtörténeti Tanulmányok VI.*, Budapest 1986, 395–404. p.

⁸⁵ Cato agr. 150,8

⁸⁶ V.ö. KRÄMER: 148., p.

b.) A zálogviszony létrejötte

Kaser⁸⁷ a következőket írja: „*Vom Besitzpfand führt der Weg zum Illatenpfand, das bereits der jüngeren Republik bekannt ist, und weiter zum besitzlosen Pfand.*” Kétségtelen, hogy az ún. 'Illatenpfand' a középső állomása a zálogjog fejlődésének, azonban felmerülhet a kérdés, hogy a birtokzáloggal vagy pedig a birtok elvonásával nem járó záloggal áll-e közelebbi rokonságban. Az 'Illatenpfand' létrejöttéhez két konjunktív feltétel szükséges Cato formulái alapján: 1.) a felek (formátlan) megállapodása, illetőleg 2.) a zálogtárgyak bevitele a telektulajdonos birtokára.⁸⁸ Tehát a második feltétel, hogy a megállapodáson felül végbe menjen egy reálaktus is, azaz a dolgok bevitele a *dominus* birtokára (pl. *quae in fundo inlata erunt*),⁸⁹ így a pusztá megállapodás nem eredményezi még a zálogjogi jogviszony létrejöttét. Herzen⁹⁰ véleménye szerint felvetődik az a kérdés, hogy a behozatalt lehetne-e esetlegesen birtokba adásnak értelmezni, mert a terület *civilis possessor*a az eladó, és így a telkére behozott eszközöket esetleg jogilag lehetne úgy tekinteni, hogy azok a birtokában vannak. A birtoklás alapelvei közé tartozik, hogy többen ugyanazt a dolgot egy időben egymást kizárólag nem birtokolhatják. A birtoklás ténykérdés és a jelen esetben a vevő nem veszíti el a tárgyai feletti tényleges uralmat, tehát megmarad *possessor*nak (nem lesz belőle *detentor*), és mint előbb említettük, ugyanannak a dolognak egy időben egymást kizárólag több birtokosa nem lehet, így a birtoklás fogalmát szorosan véve a telektulajdonosra nem mondhatjuk, hogy birtokos. Ezen kérdéskör vizsgálatához azonban még a későbbiek folyamán visszatérünk (lásd V. d.). Azonban a zálogtárgyaknak a telektulajdonos birtokára való bevitele, mint reálaktus esszenciális feltétele a zálogjogi jogviszony létrejöttének.⁹¹

c.) A zálog védelme

A jogtudományban régóta vitatott, hogy jelen esetben a záloghitelező milyen jogvédelemben részesült (ill. részesült-e egyáltalán jogvédelemben).⁹²

Herzen álláspontja alapján a Cato által leírt zálogjog nem egy jogintézmény, hanem csak egy fejlődési folyamat első lépcsője.⁹³ Tehát az adós bármikor vindikálhatta a zálogtárgyat, mert a záloghitelező semmiféle jogvédelemben nem

⁸⁷ KASER: Studien, 3. p.

⁸⁸ LÜBTOW: i. m., 310. p.

⁸⁹ Cato agr. 146,5

⁹⁰ N. HERZEN: *Origine de l'hypothèque Romaine*. Lausanne 1898, 35. p.

⁹¹ LÜBTOW: i. m., 309. p., a következőket írja: „Die Illation wurde als Surrogat einer Übergabe des Pfandes zugelassen, weil ja der Gläubiger den Besitz des Grundstücks hatte, auf dem die Sachen waren.”

⁹² Az álláspontok rendszerezett összegyűjtését lásd LÜBTOW: i. m., 309–321. p., KRÄMER: i. m., 160–206. p.

⁹³ HERZEN: i. m., 37. p.

részesült a dolog tulajdonosával szemben. Herzen legfőbb érve álláspontjának igazolására az, hogy ha a catói zálogklauzula részesülne jogi védelemben, akkor teljesen felesleges volna az elviteli tilalom megszegése esetén a zálogkötelezettet azzal szankcionálni, hogy az elvitt dolgok tulajdonját elveszíti és azokat *ipso iure* a záloghitelező szerzi meg (*domini esto*).⁹⁴ Herzen azt mondja, ez a szankció azért kellett, hogy a záloghitelező *vindicatio*val fel tudjon lépni a mindenkori birtokossal szemben.⁹⁵ Azonban ezen tétel cáfolatára sokan hozzák fel a 149. fejezet záró klauzuláját,⁹⁶ amely a következő: *Si quid de iis rebus controversiae erit, Romae iudicium fiat*.⁹⁷ Lübtow azt írja, hogy ez a klauzula bizonyítja, hogy a záloghitelező számára jogvédelmet kellett, hogy biztosítsanak,⁹⁸ mert egyébként, ha nem védtek volna jogilag a záloghitelező érdekeit, akkor teljesen felesleges lenne bírósági illetékességet kikötni. Azonban felmerül a kérdés, hogy Cato miért nem következetesen alkalmazta ezt a klauzulát. Miért van a 146. fejezetben jogvesztés szankciója kikötve, ha valaki elviszi a záloghitelező földjéről a zálogtárgyakat, és miért köt ki a 149. fejezet bírósági illetékességet jogvita esetére? Véleményem szerint esetleg a jogvesztés kikötése a zálogtárgy elvitele esetén a zálog-megállapodás megszegésének objektív szankciója lehetett, amelyet az adós a zálog-megállapodásban felvállal (ezen kérdésről vizsgálatára később még visszatérünk lásd V. d.).

Érdekes még egy dologra felhívni a figyelmet. A 149. fejezet esetében a zálogtárgyak a zálogkötelezett állatállománya, illetőleg a rabszolgái, ellenben a 146. fejezetben fentebb ismertetett élettelen zálogtárgyakkal, ezek „élő dolgok”, amelyeknek megtiltani a záloghitelező földjének elhagyását a józan ésszel ellentétes lenne (pl. az öszvérén szállítja az áruját, a rabszolgát elküldi vásárolni stb.).

Herzen⁹⁹ tehát azt állítja a 146. fejezet 5. klauzulájára¹⁰⁰ hivatkozva, hogy a catói zálogklauzulák még nem bírtak jogi védelemmel szemben Mitteis, Naber, Ebrard álláspontjával, akik azon a véleményen vannak, hogy Cato idejében már létezett az *interdictum Salvianum*, esetleg akár még az *actio Serviana* is.¹⁰¹ Ha elfogadjuk Mitteis, Naber és Ebrard álláspontját, hogy ez időben már létezhetett a fent említett két, *praetor* által konstruált jogvédelmi eszköz (aminek feltétele-

⁹⁴ HERZEN: i.m., 39. p.; lásd ehhez Krämer, i.m., 160. p.

⁹⁵ HERZEN: i.m., 39. p.

⁹⁶ Cato agr. 149,8

⁹⁷ ZIEGLER: i.m., 558. p.: „Diese von Cato nahegelegte Gerichtsstandsvereinbarung wurde bis vor kurzem als Ausschluß der Jurisdiktion von Rom entstandener *praefecti iure dicundo* gedeutet; sie kann aber nach den Untersuchungen von W. Simshäuser ebenso auf Munizipalgerichte bezogen werden”.

⁹⁸ LÜBTOW: i.m., 310. p.

⁹⁹ HERZEN: i.m., 39. p.

¹⁰⁰ Cato agr. 146,5: (...). *Ne quid eorum de fundo deportato: si quid deportaverit, domini esto*.

¹⁰¹ EBRARD: i.m., 11. p.

zése meglehetősen bizonytalan alapokon nyugszik),¹⁰² de egyben helyt adunk Herzen fent vázolt álláspontjának is, akkor ezen ellentmondás feloldását a következőben vélem felfedezni. A 146. fejezetben egy adásvételi szerződésről van szó, mint alapügylet. Az *interdictum Salvianum*¹⁰³ (és az *actio Serviana*) (kishaszon)bérlet keretében dolgozták ki, illetőleg alkalmazták,¹⁰⁴ azaz adásvételi szerződés esetén nem vehető igénybe. Ellenben a 149. és a 150. fejezetek esetében megállapítottuk, hogy inkább (haszon)bérleti jogviszony van a felek között, amelyek esetében már megáll ezen jogvédelmi eszközök alkalmazhatósága. Így utólag igazolható Herzen álláspontja, hogy a záloghitelező nem részeseül jogvédelemben, de kiemelendő, hogy csak a 146. fejezet esetében, ahol az alapügylet adásvétel. Ha a záloghitelező telkéről elszállítják a zálogtárgyakat, csak úgy tudják számára biztosítani a jogi védelmet, hogy megszerzi a zálogtárgy tulajdonjogát és ennél fogva már megilleti a *rei vindicatio*. Ez a jogvesztő klauzula (Verfallklausel) nem azt rögzíti, hogy mi a következménye annak, ha az adós a teljesítéssel késedelembe esik, hanem arra vonatkozik, hogy a zálogtárgyakat a tulajdonos akarata ellenére elszállítják.

Ugyanezt a nézetet látszik alátámasztani a 146. fejezetben található másik zálogjogi kikötés is:

Cato agr. 146, 7

Si emptor legulis et factoribus, qui illic opus fecerint, non soluerit, cui dari oportebit, si dominus volet, soluat: emptor domino debeto et id satis dato, porque ea re ita uti s. s. e.¹⁰⁵ item pignori sunt.

Ha a vevő nem fizet a munkásoknak, az eladó saját maga teljesíthet a vevő helyett. Ezt követően Cato azt írja, hogy ilyen esetben a vevő vagyona „ugyanúgy szolgáljon zálogul, mint fentebb”. Tehát láthatjuk, hogy itt sem haszonbérleti szerződésből eredő bértartozás biztosítékaul szolgál a zálog, hanem az alapjogviszony egy *locatio conductio operarum*, amelynek munkabérét az eladó fizeti meg és ebből eredően lesz adósa a vevő a telektulajdonosnak.

Kaser¹⁰⁶ álláspontja alapján Cato számára az „Illatenhypothek” már ismert volt, azonban akkoriban sem az *interdictum Salvianum*, sem pedig az *actio Serviana* nem állt rendelkezésére a hitelezőnek, ezért a hitelező keresete a *rei vindicatio* volt abban az esetben, ha a dolgot a birtokáról elvitték (*si quid deportaverit domini esto*). Ezt nevezte Kaser a hitelező relatív tulajdonának a

¹⁰² KASER – KNÜTEL: RPR, 156.p., az *actio Serviana* létezése a Kr. e. II. évszázad első felében nem valószínű, az *actio Serviana* kialakítása vélhetően *Servius Sulpicius Rufus*ra vezethető vissza, aki a Kr. e. I. évszázadban élt és alkotott.

¹⁰³ Az *interdictum Salvianum* keletkezési idejét sem ismerjük, de az sem zárható ki, hogy Kr. e. II. században már létezett. V.ö. KRÁMER: i.m., 171. p.

¹⁰⁴ MOLNÁR – JAKAB: i.m., 236. p.

¹⁰⁵ KRÁMER: i.m., 145. p. ezen rövidítés tartalma: *s(supra) s(criptum) e(st)*.

¹⁰⁶ M. KASER: *Zum römischen Fremdbesitz*. SZ 64 (1944), 391. p.

dolog felett, amit a tartozás esedékességekor szerzett meg¹⁰⁷ (Kaser a tartozás esedékessé válásával azonosította zálogtárgyaknak a hitelező birtokáról történő engedély nélküli elszállítást).¹⁰⁸

d) A zálogjog jellege

Cato művében nem ad semmiféle támpontot arra vonatkozólag, hogy az adós kielégítési jogának megnyílta után mi lett a zálogtárgy jogi sorsa abban az esetben, ha az adós nem volt képes teljesíteni. Tehát a kérdés az, hogy ha a teljesítési kötelezettség beálltával az adós nem tud teljesíteni, akkor a zálogtárgy tulajdonjoga *ipso iure* átszáll-e a záloghitelezőre (hitelező tulajdonába átmenő zálog, ún. Verfallspfand), vagy pedig csak ún. őrizeti zálogról (Bewahrungspfand) volt-e szó, amelynek pusztán az a célja, hogy az adóst még inkább presszionálja a teljesítésre. A zálogjog történeti fejlődésével foglalkozó jogirodalomban azon nézetet valló szerzők száma van túlsúlyban, akik szerint eredendően a római jogban a záloggal biztosított követelés nemteljesítésének a következménye az volt, hogy a zálogtárgy tulajdonjoga átszállt a hitelezőre.¹⁰⁹ Erre a következtetésre a jogtudósok a görög joggal való összehasonlítás útján jutottak.¹¹⁰ Igen erős volt a romanisztikában az a felfogás, hogy a római zálogjog gyökereit a görög jogban kell keresni (pl. Dernburg, Rabel, Taubenschlag).¹¹¹ Ezen álláspont képviselőinek alapvető érvei közé tartozott, hogy a zálogviszony létrehozása a régi római jogra nem jellemző módon semmiféle formához nem kötődik (Catonál is láthattuk, hogy a zálogviszonyt a felek pusztán formátlan megállapodása és a zálogtárgyaknak a hitelező területére történő bevitele keletkezteti). A görög jog recepcióját valló tudósok másik fő érve a tulajdonátszállás könnyedsége, ami szintén nem egyeztethető össze a régi római jog szellemiségével (lásd pl. *res Mancipi*, ill. *res nec Mancipi*).¹¹² Azonban e második érveléssel szemben felvetődik ugyanaz a probléma, amit az első gondolatmenetben már tárgyaltunk,

¹⁰⁷ KASER: 391. p. „Erst bei Fälligkeit der Schuld erhielt er ein Recht zum Besitz, also ein relatives Eigentum”.

¹⁰⁸ KASER: 392. p. lásd még ehhez LÜBTOW: i.m., 318. p.; W. KUNKEL: *Hypothesen zur Geschichte des römischen Pfandrechts*. SZ 90 (1973), 153. p.

¹⁰⁹ D. SCHANBACHER: *Gegenwart der Geschichte in der Rechtsprechung des Bundesgerichtshof*. in: Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 70. Geburtstag, Köln Weimar Wien 2002, 644. p. írja: „Ursprünglich ist das römische Pfandrecht ein Verfallspfandrecht gewesen”. Azonban az a tézis is igen elterjedt, hogy a *pignus* esetén csupán őrzési zálog (Bewahrungspfand) jön létre abban az esetben, ha a dolog átadásával egy időben a felek nem kötnek ki jogvesztést (*lex commissoria*) vagy nem állapodnak meg nemteljesítés esetére a zálogtárgy értékesítésében (*pactum de vendendo*). Ehhez kapcsolódó jogirodalom felsorolását lásd KRÄMER: i.m., 174. p.

¹¹⁰ Az erre vonatkozó jogirodalom széleskörű felsorolását lásd KRÄMER: i.m., 173. p.

¹¹¹ Ezt a nézetet élesen elutasítja Wacke I. A. WACKE: *Ursprung und Wesen des römischen Pfandrechts*. SZ 115 (1998), 177. p.

¹¹² Lásd ehhez D. SCHANBACHER: *Ursprung und Entwicklung des römischen Pfandrechts*. SZ 123 (2006), 51–56. p.

hogy nem áll rendelkezésre közvetlen bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a római zálog eredetileg magában hordozta volna a jogvesztést.

Lübtow¹¹³ más oldalról közelít a kérdéshez. Álláspontja alapján Cato idejében a *pignus* nemteljesítés esetén a tulajdonjog átszállását eredményező zálogforma volt. Érvelésének alaptétele abban áll, hogy ha már akkor is elveszíti az adós a zálogtárgy tulajdonjogát, amikor megsérti az elviteli tilalmat,¹¹⁴ akkor ennek az elvnek még inkább érvényesülnie kellett akkor, ha az adós a lejáratot követően nem teljesített. Lübtow a következő jogtörténeti párhuzammal szemlélteti álláspontjának helytállóságát: eredetileg a helytállási kötelezettség kizárólag csak emberekre vonatkozott.¹¹⁵ A hitelező követelésének a biztosítására az adós egy túszt adott a hitelező számára, akivel a hitelező a teljesítési határidő eredménytelen lejárta követően azt tehetett, amit csak akart.¹¹⁶ Ezen koncepció analógiája alapján – mondja Lübtow – a zálogtárgy nem más, mint egy „dologi túszt” („Sachgeisel”), amely nemteljesítés esetén ugyanúgy a hitelező tulajdonába megy át, mint ahogy azt a túszt esetében láthattuk.

Lübtow nézetével szemben áll Wacke, aki arra az álláspontra helyezkedik, hogy a jogvesztő klauzula nem más, mint szerződéses bírság (*poena conventionalis*), amellyel az elviteli tilalmat biztosították, és ebből nem szabad azt a következtetést levonni, hogy a jogvesztés arra az esetre is vonatkozik, amikor az adós nem teljesít.¹¹⁷ Wacke mereven elutasítja a jogvesztő zálog (Verfallspfand) teóriáját, mert véleménye szerint, ha az ún. Verfallspfand-ot tekintjük kiindulási pontnak a zálogjog fejlődésében, akkor a fejlődési folyamatot nem lehet organikusan magyarázni.¹¹⁸ Ezalatt azt érti, hogy minden ésszerűségnek ellentmondana az a tény, amelynek alapján a hitelezők a későbbiekben egyöntetűen feladják a fáradtság nélkül megszerzett erős pozíciójukat.¹¹⁹ Ezt azért tartja antagonisztikusnak, mert az ismert források tanúsága alapján a szerződéses gyakorlatot gazdaságilag erősebb helyzetben lévő hitelezők úgy alakították, hogy a pozíciójuk erősödjön, ne pedig gyengüljön.¹²⁰ Továbbá aggályosnak tartja azt is, hogy ebben az esetben a részletfizetés céltalan volna, mert az adós a teljesítési határidő lejártakor mindenféleképpen elveszíti a dolog tulajdonjogát,

¹¹³ LÜBTOW: i.m., 315–317. p.

¹¹⁴ Cato agr. 146,5

¹¹⁵ LÜBTOW: i.m., 316. p. „Die Haftung bezieht sich ursprünglich auf Menschen”.

¹¹⁶ LÜBTOW: i.m., 316. p. „verfällt der Geisel der Willkür des Gläubigers”. Akár megölhette, feldarabolhatta vagy eladhatta a túszt. Ennek kapcsán veti fel Krämer, i.m., 177. p. a következő kérdést: „Warum sollte es einer „Sachgeisel” (*pignus*) im frühen Rom besser ergangen sein?”.

¹¹⁷ WACKE: i.m., 173. p. írja a következőket. „Von Lübtows Größenschluß: wenn das Inventar bereits bei unbefugter Entfernung dem Gutsherrn zu Eigentum verfiel, müsse der Verfall bei Nichtleistung nach Fälligkeit erst recht gegolten haben, entbehrt der Überzeugungskraft”.

¹¹⁸ WACKE: i.m., 176. p.

¹¹⁹ WACKE: i.m., 174. p.

¹²⁰ WACKE: i.m., 176. p. a következőképpen fogalmaz: „Und die uns aus den Quellen ziemlich gut bekannte Vertragspraxis gestalteten die wirtschaftlich stärkeren Kreditgeber naturgemäss mit der Tendenz einer Stärkung, nicht einer Schwächung ihrer Position”.

továbbá ezzel egyetemben a már részletfizetésként teljesített összeget is, még akkor is, ha ez a részletteljesítés az adósság jelentős hányadát átfogta.¹²¹ Ezzel az érveléssel nem tudunk egyetérteni, mert mint tudjuk, ha az adós elveszíti a dolog tulajdonjogát, akkor a kötelezettség teljesítettnek tekintendő akkor is, ha a dolog értéke nem éri el a követelés összegét, illetőleg, ha azt meghaladja,¹²² tehát a jogvesztés *ipso iure* teljesítési hatállyal bír. Mivel a hitelező megszerezte az adós dologának a tulajdonjogát, így irányában a fennálló tartozást teljesítettnek kell tekinteni, az adós által már megfizetett összeg jogalap nélküli gazdagodásnak számít a hitelező oldaláról, amit ha önként nem adna vissza, akkor a (volt) adós *condictio indebiti*-vel visszakövetelhet azt.¹²³

A tanulmány lezárásában szeretném ismertetni a tárgyalt catói szöveghe-lyekben található zálogra vonatkozó legújabb, véleményem szerint érdekes és találó irodalmi álláspontot. Krämer¹²⁴ összefüggően szemléli a Gaius Institutióiban található *sed fiducia contrahitur aut cum creditore pignoris iure* (...) ¹²⁵ mondattörödéket azzal a ténnyel, hogy a Pompejiben talált dologi biztosítékról rendelkező oklevelekben kivétel nélkül *fiducia cum creditore contracta*-val zálogosították el a *res Mancipit*,¹²⁶ illetőleg szintén kivétel nélkül *pignus*ként a *res nec Mancipit*.¹²⁷ Tehát Cato a *pignus*-t nem technikus értelemben használta, hanem általánosságban akként, hogy ha a telektulajdonos az általa a *De agri cultura*-ban felvázolt ügyletet megköti, akkor kintlévőségeit záloggal biztosítsa. Ezzel az állásponttal megnyugtatóan magyarázható a régóta vitatott „jogvesztő klauzula” (Verfallklausel) hiánya a 149. és a 150. fejezetekből, hisz az itt teljesen felesleges lenne, mivel a zálogtárgyak a hitelező *fiduciális* tulajdonában vannak. Ha elfogadjuk Krämer álláspontját, akkor az megjegyzendő, hogy a *res nec Mancipit* zálogolása esetén a *pignus*-szal, mint birtokzáloggal kapcsolatban kiterjesztően kellett értelmezni a birtokba adás fogalmát, azaz maga a birtokba adás a dolgoknak a földterületre való behozása, és ezáltal helyt kellene adnunk Herzen véleményének, miszerint a telektulajdonos mindent birtokol (a birtoklás fogalmát kiterjesztően értelmezve), ami a földjén található.¹²⁸ Azonban felmerülhet a kérdés, hogy ha a telektulajdonos mindent „birtokol”, akkor megilleti őt a birtokinterdictum is, azaz mi szükség lenne az ún. jogvesztő klauzulára. A választ itt is praktikus indokokban kell keresnünk. A földtulajdonos általában nem a föld közelében lakik,¹²⁹ a telekre a *villicus* ügyel. Azonban az *interdictum* ki-

¹²¹ WACKE: i.m., 179. p.

¹²² V.Ö. LÜBTOW: i.m. 314. p.

¹²³ BENEDEK F.: *Római magánjog, Dologi és kötelmi jog*. Pécs 1995, 201. p. „Tartozatlan szolgáltatás sokféle okból állhat elő (...) b) a tartozás fennáll, de az adós mást, vagy többet fizetett”.

¹²⁴ KRÄMER: i.m., 206–210. p.

¹²⁵ Gai. Inst. 2,60 Fordítás: „Fiduciát pedig vagy a hitelezővel kötünk zálogjog céljából ...” (Brósz R.)

¹²⁶ V.Ö. KASER: RPR I., 144. p.

¹²⁷ V.Ö. KASER RPR I., 144. p.

¹²⁸ V.Ö. LÜBTOW: i.m., 309. p.

¹²⁹ V.Ö. ZIEGLER: i.m., 559. p.

zárólag csak a telektulajdonost illeti meg (aktív legitimáció), aki számára az *interdictum* esetleges későbbi megindítása már helyrehozhatatlan károkat okozna. Például nem lehet tudni, hogy hová lettek a termelőeszközök, vagy az adós azt állítja, hogy megsemmisültek, ebből kifolyólag a zálogjog szabályai alapján a zálogjogot megszűntnek kell tekinteni.¹³⁰ Tehát a jogvesztő klauzulára számomra Wacke teóriája a legmeggyőzőbb, amely szerint a *Verfallklausel* nem más, mint egy *poena conventionalis*,¹³¹ egy szerződésszegési szankció, amely a telektulajdonos számára egy többletbiztosítékot nyújt arra vonatkozóan, hogy az adós tartózkodni fog a fent említett magatartásoktól.

Összegzés

A jelen tanulmány Cato *de agri cultura* című művének zálogklauzuláit helyezte vizsgálódásának középpontjába.

Az alapügyletek elemzése során a szerző megállapítja, hogy a 146. fejezetben említett zálogklauzulák (cl. 5 és 7) egy adásvételi szerződés, illetőleg két quasi hitelezési jellegű ügylet járulékait képzik, míg a 149. és 150. fejezetekben e klauzulák egyértelműen bérleti jogviszonyból származó követelést biztosítanak.

Ezt a megállapítást a szerző a későbbiek során arra használja fel, hogy Herzen, valamint Mitteis, Naber és Ebrard álláspontjaik közötti kollíziót logikailag feloldja. A 146. fejezetben, mint azt megállapítottuk egy adásvételi, illetőleg két hitelezési jellegű ügyletet biztosít a zálog, a 149. és a 150. fejezetben pedig (haszon)bérleti szerződésből fakadó követeléseket. Egységesen kialakult álláspont, hogy az *interdictum Salvianum*, ill. az *actio Serviana* a haszonbérlet keretében fejlődött ki, ezért ha elfogadjuk, hogy ez a két jogvédelmi eszköz már Cato korában is létezett, akkor azt kell megállapítanunk, hogy ezek csak a 149. és a 150. fejezet esetében lennének alkalmazhatók (mivel e fejezetek bérleti viszonyokról rendelkeznek). A 146. fejezet esetében pedig elfogadható Herzen álláspontja a jogvesztéssel, mint egyedüli jogvédelmi lehetőséggel kapcsolatban, hisz az itt tárgyalt ügylet adásvétel, tehát a fent említett jogvédelmi eszközök alkalmazhatósága kizárt. Azonban hangsúlyozandó, hogy a dolgozat szerzője szerint csak nehezen képzelhető el e két jogvédelmi eszköz létezése a Kr. e. II. sz. közepén (de meglétüket egyértelműen kizárni sem szabad), így a szerző inkább csak a két tudományos álláspont közötti ellentét *logikai* feloldására törekedett.

Ezt követően a dolgozat széles körben tárgyalja a catói zálog jogi jellegére vonatkozó régebbi (Kaser, Kunkel, von Lübtow), illetőleg legújabb irodalmi ál-

¹³⁰ MOLNÁR-JAKAB: i.m., 228. p.: „A zálogtárgy elpusztulása (...) a zálogjog megszűnését vonja maga után”.

¹³¹ WACKE: i.m., 173. p.

laspontokat (Wacke, Schanbacher, Krämer), rámutatva ezek egyes aggályos megállapításaira.

Zárásként a szerző ismerteti Krämer 2007-ben napvilágot látott monográfiájában megjelenő meggyőző véleményét a catói szövegben olvasható *pignori esto* kifejezéssel kapcsolatban, illetőleg kísérletet tesz a krämeri álláspont továbbfejlesztésére.

NORBERT POZSONYI

PFANDABREDEN IN CATOS DE AGRICULTURA

(Zusammenfassung)

Die Herausbildung des besitzlosen Pfandrechts war das Ergebnis einer langen Entwicklung. Die früheste Stufe dieses Entwicklungsvorgangs finden wir bei Cato. Catos Werk über die Landwirtschaft (*De agri cultura*) enthält im Kapitel 146, 149 und 150 Pfandklauseln.

Im ersten Teil des Aufsatzes erörtere ich die gesicherten Forderungen und im zweiten Teil die Pfandklauseln. Der Verfasser hat festgestellt, dass es sich in Klausel 146 um einen Kauf (und noch um zwei Dalehensverhältnisse¹³²) und in den Klauseln 149 bzw. 150 um eine Pacht handelt.

In der Literatur besteht Uneinigkeit darüber, ob das Pfand bei Cato ein echtes Pfandrecht war. Zum Beispiel Herzen vertritt die Ansicht: „dass den von Cato vorgesehene Vereinbarungen (*pignori sunt, domini esto*) keinerlei rechtliche Qualität zugekommen sei.“ Herzens Argumentation kann folgendermaßen kurz zusammengefasst werden: Hätte die Verabredung des *pignori sunt* zu einem effektiven Sicherungsrecht geführt, wäre das Deportationsverbot mit der Sanktion *domini esto* überflüssig gewesen. Er hält das bei Cato befindliches Pfand der ersten Entwicklungsstufe nicht für ein Rechtsinstitut. Er behauptet, dass der Gläubiger in keiner Weise geschützt wird, deshalb kann der Schuldner die Sache jederzeit vindizieren.

Mitteis, Naber und Ebrard sind anderer Meinung. Sie sind der Ansicht, dass Catos Formularen klar beweisen, dass zur Zeit von Cato „Invectenhypotheken gebräuchlich und vom Prätor gegen jedermann geschützt waren“. Sie meinen, dass das *interdictum Salvianum* bzw. die *actio Serviana* in der Zeit von Cato schon existiert haben. Dernburg sagt sogar, dass die Klausel *domini esto* die Klagbarkeit des Pfandvertrages beweist, und denkt an die *actio quasi Serviana*.

¹³² Cato agr. 146, 5 und 146, 7.

Bei den Pfandbestellungen des Kapitels 149 und 150 fehlt sowohl das Entfernungsverbot als auch die Verfallklausel (*domini esto*). Und die Schlussklausel des Kapitels 149 enthält eine Vereinbarung über den Gerichtsstand, wenn es zwischen den Vertragspartnern Streit gibt. Diese Klausel beweist, dass dem Pfandgläubiger ein Rechtsschutz gewährt werden muss. Und die Frage kommt hier, wie man die Verfallklausel *domini esto* mit dem Rechtsschutz vereinbaren kann. Meiner Meinung nach liegt die logische Lösung zwischen den oben erwähnten zwei Thesen. Wir haben im ersten Teil des Referats festgesetzt, dass die Grundgeschäfte in den Kapiteln 149 und 150 Pachtverträge sind. Das *interdictum Salvianum* und die *actio Serviana* werden im Rahmen der Pacht entfaltet. Deshalb kann man diese Rechtsschutzmittel auf den Kauf nicht anwenden. Und wir haben gesehen, dass das Kapitel 146 einen Kauf enthält, deshalb fallen in diesem Fall das *interdictum Salvianum* und die *actio Serviana* weg.

Ich stellte in diesem Thema noch die literarische Standpunkte (Kaser, von Lübtow, Wacke, Krämer usw.) dar, und er zeigte auf einige problematische Feststellungen von diesen genannten Verfassern hin.

Zum Schluss erörtert der Verfasser die plausible Meinung von Krämer über die rechtliche Qualität des im Catos Werk befindliches Ausdrucks *domini esto*, und versuchte er dieses Standpunkt weiterzuentwickeln.